

УДК 72.036(476)

Творчая спадчына архітэктара Івана Жалтоўскага

Харэўскі С. В.

Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, Вільнюс (Літва)

Артыкул прысвечаны асобе Івана Жалтоўскага, геніяльнага архітэктара, стваральніка неакласічнага стылю эпохі культу асобы ў СССР, які паходзіў з шляхецкай сям'і, што жыла на Палессі. Яго творчасць стала ўнікальнай у сусветнай гісторыі архітэктуры праз маштаб горадабудаўнічых праграм, а таксама дзякуючы ягонаму творчаму доўгажыхарству. Большая частка артыкула прысвечаная біяграфіі архітэктара, які нарадзіўся ў Пінску, дзе і скончыў класічную гімназію, а таксама этапам яго творчага росту. Пазначаючы паасобныя факты творчай біяграфіі сусветна вядомага архітэктара, аўтар вылучае ў іх беларускі кантэкст праз прызму агульнасавецкага культурнага кантэксту 1930–1950-х гг.

Аўтар прапануе нам яшчэ раз прааналізаваць такую мала даследаваную частку нашае архітэктурнае спадчыны, як неакласіцызм сярэдзіны XX стагоддзя. Асоба нашага земляка, Івана Жалтоўскага, які стаяў ля вытокаў гэтага кірунку ў будаўніцтве, чые густы і талент перадвызначылі воблік гарадоў усяго СССР, яшчэ не асэнсаваны ў беларускай гістарыяграфіі належным чынам. А роля гэтага вялікага дойдзі ў стварэнні архітэктурнае школы БССР і ў фармаванні вобразу яе гарадоў пакуль недастаткова даследавана ў беларускім мастацтвазнаўстве.

У артыкуле вызначаюцца этапы творчай эвалюцыі архітэктара, звяртаецца ўвага на яго выкладчыцкую і грамадскую дзейнасць. Аднак асноўная ўвага сфакусавана аўтарам на ідэйна-мастацкіх аспектах творчасці Івана Жалтоўскага, а таксама на аб'ектах у Беларусі, у праектаванні якіх браў удзел сам архітэктар.

Ключавыя словы: архітэктура, стыль, Іван Жалтоўскі, класіцызм, паладыянства, Сталін.

(Искусство и культура. — 2013. — № 2(10). — С. 25-31)

Artistic Heritage of Architect Ivan Zhaltousky

Khareuski S. V.

European Humanitarian University, Vilnius (Lithuania)

The text is devoted to the personality of Ivan Zhaltousky, a genius architect, founder of neoclassic style of the period of person cult in the USSR who came from a noble family which lived in Polesie. His creative work became unique in the world history of architecture through the scale of his city construction programs and due to his creative longevity. Greater part of the article is devoted to the architect's biography, which was born in Pinsk, finished classical gymnasium, as well as to the stages of his creative growth. Pointing out several facts of the creative biography of the world famous architect, S. Khareuski singles out Belarusian context in them through the prism of general Soviet cultural context of the 1930–1950-ies.

The author suggests analyzing once more such part of our architectural heritage as neoclassicism of the mid XX century, which was little studied. The personality of our compatriot Ivan Zhaltousky who was the beginner of this construction direction, whose taste and talent shaped the look of cities in the whole USSR, is not yet properly understood in Belarusian historiography. At the same time, the role of this great creator in establishing Belarusian architectural school and in shaping the look of its cities is not yet properly explored in Belarusian art studies.

Stages of creative evolution of the architect are singled out in the article; attention is drawn to his teaching and public activity. However the author focuses on ideal and artistic aspects of the activity of Ivan Zhaltousky as well as on buildings in Belarus in the construction of which the architect himself participated.

Key words: architecture, style, Ivan Zhaltousky, Classicism, Stalin, Palladianism.

(Art and Culture. — 2013. — № 2(10). — P. 25-31)

Іван (тады яшчэ Ян) Уладзіслававіч Жалтоўскі нарадзіўся 27 лістапада 1867 г. у Пінску. Тут, у сталіцы Палесся, яму і накіравана было правесці свае першыя дваццаць гадоў жыцця. Уладзіслаў Жалтоўскі, ягоны бацька, памёр заўчасна, калі сыну было толькі адзінаццаць гадоў. Ягонае магіла да сённяшняга дня захавалася ў цэнтры старых рыма-каталіцкіх могілак у Пінску. Тут Ян/Іван Жалтоўскі скончыў школу, гімназію і рэальнае вучылішча. Пінская класічная адукацыя дазволіла яму затым лічыцца самым адукаваным і дасведчаным архітэктарам СССР. Пра Івана Жалтоўскага цяпер ведае ўвесь свет як пра выбітнага дойлід, які стварыў той клішаваны вобраз Масквы, што ведамы, бадай, кожнаму – імперская сталіншчына 1930–50-х гадоў [1].

Мэта артыкула – выяўленне генезісу стварэння адметнага стылю ў савецкай архітэктуры 1930–1950-х гг., актуалізацыя постаці нашага слыннага суайчынніка, ураджэнца Пінска, выбітнага савецкага архітэктара Жалтоўскага ў беларускім кантэксце і вызначэнне яго ролі ў фармаванні архітэктуры Беларусі.

Ніхто з нашых айчынных архітэктараў не выклікаў гэтулькі процілеглых меркаванняў і супярэчлівых ацэнак, але і не прыцягваў гэткае пільнае ўвагі, як Жалтоўскі. Яго архітэктурныя і эстэтычныя погляды развівалі, але і спрачэвалі, у адзін час у іх бачылі адкрыццё, а ў іншы – казалі аб іх другаснасці. Яму закідалі таталітарызм і параўноўвалі з Альбертам Шпэрам, дойлідам Гітлера. Тым часам самы шырокі і не самы шырокі глядач трыццатых і саракавых гадоў (у Амерыцы і ў Еўропе, у Берліне ці ў Маскве, у Варшаве ці ў Амстэрдаме) не меў падазрэння, што нейкае мастацтва з’яўляецца «таталітарным», але папросту ўспрымаў ягоную аптымістычную эстэтыку за сучасную. Па ўсім заходнім свеце панавала «ар дэко», мала чым адрознае ад дэкаратывізму сталінскіх часоў. Аздаба тагачасных амерыканскіх хмарачосаў ледзьве не як дзве кроплі вады супадае з аздабаю маскоўскага метрапалітэна, над якой карпеў дойлід з Пінска Іван Жалтоўскі: бронза, краты, мармур, рымскія рэгаліі. Маскву Жалтоўскага, сярод іншых, будавалі і тысячы палітычных катаржанаў. Савецкія будаўнікі пад уплывам колішняга пінчука Івана Жалтоўскага, славу таго будаўніка Ма-

сквы, вярнуліся на паўтысячы гадоў назад, у эпоху Паладыі і Альбэрці. Між тым, спакваля адрадыўся і класічны косны акадэмізм. Бродскі запанаваў у жывапісе, Жалтоўскі – у архітэктуры.

Але, вінавацячы Жалтоўскага ў патуранні густам крамлёўскіх правадыроў ці ў анахранічным класіцызме, усе крытыкі мусілі і мусяць прызнаваць за ім найвышэйшы прафесіяналізм, акадэмічную выкшталцонасць і невераежную працаздольнасць. А вось жа вучоба ў імператарскай Акадэміі мастацтваў, куды ён паступіў, маючы ўжо дваццаць гадоў, расцягнулася ў яго на 11 гадоў! Незаможная сям’я пінскага шляхціца мала чым магла дапамагчы свайму геніяльнаму сыну, які праз тое мусіў неспынна падрабляць, брацца за розныя будаўнічыя замовы. Цягам усяго жыцця Жалтоўскі шмат часу праводзіў на будоўлі, часам не толькі здзяйсняючы архітэктурны нагляд, але і навучаючы сакрэтам майстэрства цесляроў, муляраў, тынкоўшчыкаў.

Нарэшце, Жалтоўскі ў 1898 годзе закончыў свой дыпломны праект «Народны дом», што быў зроблены ім у майстэрні прафесара Л. І. Тамішко, і атрымаў званне архітэктара-мастака. Па сканчэнні Акадэміі Жалтоўскі выправіўся ажно ў Іркуцк, дзе меўся працаваць, але прыпыніўся ў Маскве, дзе атрымаў запрашэнне выкладаць у Строганаўскім вучылішчы. Так, збегам абставінаў, Жалтоўскі звязаў свой лёс з Масквою, дзе і жыў да канца дзён сваіх [2]. Адной з першых ягоных работ тут стаў праект гатэля «Метраполь», што, аднак, згарэў ужо ў 1902 годзе, не паспеўшы адчыніць дзверы для гасцей.

У 1903 годзе Жалтоўскі выйграў конкурс на пабудову будынка Скаковага таварыства. Паводле ўмоваў конкурсу, будынак патрабавалася праектаваць у модным тады кшталце англійскае готыкі. Але, выйграўшы конкурс на праектаванне, Жалтоўскі выканаў адразу і новы праект – у духу варыяцыі на тэмы расійскага ампіру і італьянскага рэнесансу. Дойлід з Пінска палічыў, што такая архітэктура будзе чужая Маскве, і патрапіў здзівіць і задаволіць тагачасную дасведчаную публіку, выкарыстаўшы варыяцыі на класічныя тэмы. У яго версіі класічныя матывы атрымалі новы, амаль непазнавальны характар. Гэта быў першы ўзор

таго адметнага стылю Жалтоўскага, які ён распрацоўваў усё астатняе жыццё.

Велічная класіка. Змяшэнне матываў архітэктуры рэнесансу і пецяярбургскага класіцызму знаўцы адзначаюць ва ўсіх праектах Жалтоўскага, зробленых у пачатку XX стагоддзя. Іншы тагачасны праект Жалтоўскага тых гадоў, загарадны дом у маёнтку Руперт пад Масквою, быў пастаўлены ў высакародным духу паладыянскіх вілаў блізу Вінчэнцы. Сярод тых размаітых густаў, што панавалі ў дойлідстве Расіі ў пачатку XX стагоддзя, творчыя прыхільнасці Жалтоўскага, што палягалі на пераасэнсванні рэнесансавай спадчыны Італіі, былі выключэннем. Праз тое ягонае творчае крэда нельга з пэўнасцю атаясамліваць з неакласіцызмам, што ўбіраўся ў тыя гады ў сілу па ўсім свеце, бо ад самых сваіх першых работ ён натхняўся, перадусім, узорами рэнесансу.

Тут трэба зазначыць, што знаёмства Жалтоўскага з Італіяй, яе культураю і моваю не было павярхоўным і толькі тэарэтычным. Ад студэнцкіх гадоў у перапынках між будаўнічымі сезонамі ён шмат падарожнічаў па Еўропе, найперш па Італіі, у якой быў дваццаць шэсць разоў (!), нават у гады сталіншчыны. Там ён, прагны да ведаў, багата маляваў, рабіў архітэктурныя абмеры, шкіцаваў арнаменты і дэталі будынкаў. Ён нават здолеў зафіксаваць на стужцы званіцу сабора Сан-Марка, што абрынуўся ў ліпені 1902 г. з прычыны непрадуманай рэстаўрацыі. Гэты італьянскі досвед, да якога ён звяртаўся рэгулярна, шмат паспрыяў у далейшай ягонай працы. Жалтоўскі вольна валодаў італьянскай, зрэшты, і польскай, і нямецкай мовамі, і лацінаю, што моцна вылучала яго з шэрагу савецкіх калег-будаўнікоў. І, вядома ж, каласальным ягоным унёскам у развіццё айчынае архітэктурнае тэорыі і гісторыі культуры стаў пераклад «Чатырох кніг аб архітэктуры» Андрэа Паладыё на рускую мову (выдадзены ў 1937 г.). Ён сам кіраваўся паладыянскімі прынцыпамі і шматкроць наўпрост пераймаў іх. Адным з палажэнняў гэтай тэорыі было палажэнне аб візуальным павелічэнні архітэктурнага аб'екта.

З ранніх, выдавочных спробаў прымянення прынцыпаў Паладыё можна назваць маскоўскі асабняк Тарасава на Спірыдонаўцы (1909–1912), што доўгі час

лічыўся адным з найлепшых пасля эпохі класіцызму будынкаў Расіі. Асабняк Тарасава значны яшчэ і тым, што ён – адно з першых сведчанняў станаўлення шырока вядомай тэорыі архітэктурнага арганізма, якую ўсё жыццё распрацоўваў майстар. Жалтоўскі стварыў вобраз больш лёгкага будынка, што валодае нарастаючай дынамікай. У аснову праекта Жалтоўскага стаў палац Т'енэ ў Вічэнцы, дзе фасады становяцца ўгару больш грувасткімі, манументальнымі, а таксама прапорцыі венецыянскага Палаца доджаў.

Акадэмік А. В. Шчусеў, згадваючы свае студэнцкія гады, распавядаў, што вакол Жалтоўскага заўсёды збіраліся студэнты Акадэміі мастацтваў у Пецяярбургу і размаўлялі пра мастацтва. Той перыяд ягонае біяграфіі ўжо можна лічыць зараджэннем кultaвай «школы Жалтоўскага». Імкненне да асэнсавання мастацтва, пошукі адказаў на пытанні эстэтыкі і законаў светабудовы адрознівалі яго ўжо ў юнацтве. Яшчэ ў тыя гады ён пачаў ствараць сваю тэорыю аб кампазіцыі прыгожага. Такі падыход не мог не стаць педагагічным. Пакутлівы пошук Жалтоўскім ідэальнага архітэктурнага вобраза спрыяў шырокаму падыходу да вырашэння задачы, раскрываў індывідуальнасці і развіваў ініцыятыву, у ім самым была закладзена сістэма ўдасканалення майстэрства. Менавіта таму Жалтоўскі здабыў такую шырокую папулярнасць і любоў як выхавацель і настаўнік. Многія працавалі разам з ім і вучыліся на яго пабудовах. Але яшчэ большая колькасць людзей, некалькі генерацый архітэктараў, атрымалі веды і вопыт, удасканалевалі майстэрства пад яго кіраўніцтвам ужо за савецкім часам.

Да 1917 года Жалтоўскі стаў адным з найбольш запатрабаваных дойлідаў, які будаваў дамы для самых багатых людзей Расіі. Але не толькі асабнякі. Менавіта яго запрасілі браты Рабушынскія, каб узвесці паселішча для работнікаў арганізаванага ў 1916 г. маскоўскага завода АМО. Унікальнасць асобы Жалтоўскага ўжо ў царскія часы была прыкметна: у 1909 годзе «за известность на художественном поприще» дойлідзе было нададзена званне акадэміка архітэктуры. У пачатку XX стагоддзя прыйшло і прызнанне заслуг дойліда ў педагагічнай і асветніцкай дзейнасці. Докажам варта

прывесці тое, што ў «Архитектурно-художественном еженедельнике Императорского Общества Архитекторов – художников» за 1914 пісалі: *«Мастак-архітэктар І. В. Жалтоўскі шмат гадоў ужо з вялікай любоўю дзеліцца сваімі шырокімі ведамі ў гэтай галіне з кожным, хто цікавіцца таварышам, і цяпер ужо знойдзецца нямала такіх, якія многім у сваім мастацкім развіцці абавязаныя яму»*.

Менш каму вядома, што славу тае званіца кафедральнага пінскага касцёла Унебаўзяцця Найсвяцейшае Панны Марыі зробленая паводле ягонага праекта. Ніжняя частка званіцы была пабудаваная ў сярэдзіне XIX стагоддзя ў духу ампіру. Але пасля пажару Жалтоўскі склаў новы праект яе рэканструкцыі і надбудовы, у выніку чаго яна стала ўдвая вышэйшаю і цалкам змяніла сваё аблічча, нагэтулькі гарманічна ўвайшоўшы ў барочны ансамбль былога кляштара францішканаў, што пра гэта ўжо мала хто задумваецца. Праект званіцы быў зацверджаны ў 1912 годзе, але з-за вайны і рэвалюцыі рэалізаваны толькі ў 1923–1924 гадах. Славу тае ўжо тады маскоўскі архітэктар Жалтоўскі акурата у тыя гады, да 1926 года, фактычна жыў у Італіі, спадчыну якой ён проста абагаўляў. Можна прыпусціць, што ён у тыя гады бываў і ў Пінску, мог пільнаваць будаўніцтва гэтае званіцы, наведваць бацькоўскую магілу...

Лёс абсалютнае большасці архітэктараў, якія атрымлівалі адукацыю да рэвалюцыі, склаўся ў БССР драматычна. Напрыклад, у 1930-я гады былі расстраляныя галоўныя архітэктары Мінска, Гомеля, Віцебска – Гайдукевіч, Шабунёўскі, Коршыкаў.

Але лёс Жалтоўскага стаўся проста цудам. Ён стаў мэтрам, які перадвызначыў шляхі савецкае архітэктуры сярэдзіны XX стагоддзя. Менавіта да Жалтоўскага, руплівага і паслядоўнага захавальніка класічных традыцый, прыслухоўваліся і ўлады. Вядома, што пасля рэвалюцыі ён добраахвотна ўключыўся ў працу па стварэнні новага свету большавікоў – Масквы. Прычым пратэкцыю яму склаў сам наркам асветы А. В. Луначарскі, які ў 1919 годзе пісаў Леніну: *«Горача рэкамендую Вам ледзь не самага выдатнага рускага архітэктара, які набыў усерасійскае і еўрапейскае імя – грамадзяніна Жалтоўскага»* [3]. Неўзабаве Жалтоўскі быў

асабіста прадстаўлены правадыру. Вядома, што ў ліпені 1919 года У. І. Ленін гутарыў з дойлідам у будынку былое Маскоўскае гарадское думы пра распрацоўку першага бальшавіцкага плана рэканструкцыі Масквы. Пазней Жалтоўскі, які стаў і аўтарам мемуараў пра сустрэчы з Леніным, пісаў: *«Падчас размовы Уладзімір Ільіч надаў вялікую ўвагу пытанням азелянення горада. (...) Слухаючы Леніна, я выразна ўяўляў сабе, якім цудоўным горадам павінна стаць будучая Масква»* [3]. Натуральна, што галоўным архітэктарам і аўтарам праекта стаў сам Іван Уладзіслававіч Жалтоўскі. У першыя ж паслярэвалюцыйныя гады дойлід удзельнічаў у перапланіроўцы Масквы.

Ім жа быў распрацаваны праект Усерасійскай сельскагаспадарчай выставы (пазней ВДНГ). Менавіта ў гэтыя гады пад кіраўніцтвам Жалтоўскага ўзводзіцца будынак Маскоўскай ГЭС, Дзяржбанка на Няглінай, кінатэатры «Слава» і «Буревестник».

Да эрудыта і эстэта Жалтоўскага цягнулася моладзь, якая нядаўна была адданая ідэям функцыяналізму і канструктывізму. Але мэтр перавыхоўваў яе ў духу класікі, што, як тады здавалася, адкрывала новыя далягляды абнаўлення і высокага гуманізму. Пад уплывам Жалтоўскага яны штудыравалі лепшыя дасягненні еўрапейскае спадчыны. Ён на занятках настойліва даводзіў вучням, што архітэктура – гэта не папяроявая творчасць, а сапраўднае мастацтва. *«Кожны стыль – гэта варыяцыя на адзіную тэму, што жыўчы чалавечую культуру, – на тэму гармоніі»*, – лічыў Іван Жалтоўскі [4]. Ён рэкамендаваў ім унурвацца ва ўсе дэталі будаўнічае справы, вывучаць працу майстроў муроўкі і тынкоўкі, альфрэйнае і цысларскае справы, як некалі гэта рабіў і сам [5]. У 1933 годзе «для практычнага выканання велічэзных архітэктурных работ, прадугледжаных планам рэканструкцыі Масквы», былі створаны архітэктурныя майстэрні Массавета – 10 праектных і 10 планіровачных. На чале трох першых майстэрняў былі пастаўленыя адпаведна найбуйнейшыя архітэктары, якія пачалі сваю творчую дзейнасць яшчэ ў дарэвалюцыйнай Расіі: акадэмікі І. В. Жалтоўскі, І. А. Фамін і А. В. Шчусеў. На працягу перадаваўнага дзесяцігоддзя архітэктурная майстэрня № 1 Массавета, кіраваная выбітным дойлідам, праектавала і будавала на ўсёй

тэрыторыі СССР і ў Беларусі таксама. Так паступова складаўся калектыў маладых архітэктараў-аднадумцаў, які пасля перарасце ў майстэрню-школу І. В. Жалтоўскага.

Схільнасць Жалтоўскага да рэтраспекцыі дазволіла яму з асаблівым бляскам прадэманстраваць глыбокае разуменне прыроды архітэктуры, філігранную тэхніку аналізу і сінтэзу яе мастацкай формы. Але толькі яму і, можа быць, вельмі нямногім з таленавітых яго паслядоўнікаў. У першыя ж гады пасля рэвалюцыі Іван Уладзіслававіч рыхтаваў маладых дойлідаў ва «Вхутемасе» і «Вхутеине», дзе вакол яго збіраліся выдатныя творцы, якія сталі пасля славутымі архітэктарамі, як Г. Гольц, М. Паруснікаў, І. Собалеў, С. Кожын, В. Какорын, скульптары І. Шадр, С. Канёнкаў, С. Меркурый. А ў пачатку 1930-х гадоў у зноў арганізаванай Першай майстэрні Массавета пад яго кіраўніцтвам працавалі А. Власаў, М. Баршч, М. Сіняўскі, Г. Зундблат, Я. Ёхэлес, К. Афанасьеў, В. Калона, П. Равякін, Н. Рыпінскі. Усе яны ў той ці іншай ступені могуць лічыцца вучнямі Івана Уладзіслававіча. А многія тыя гады, калі лютавалі рэпрэсіі, не перажылі.

Менавіта лінія Жалтоўскага ў вялікай ступені вызначыла шлях, па якім пайшло асваенне класічнай спадчыны ва ўсёй савецкай архітэктуры ў гады культу асобы і што ўжо ў канцы 1950-х гадоў прывёў да новага канфлікту паміж архітэктурнымі формамі і грамадскімі патрэбамі. Паводле іроніі лёсу, менавіта гуманістычны і культурніцкі пафас Жалтоўскага стаў яскравейшым сімвалам эпохі культу асобы.

Ва ўзаемадачынненнях Сталіна і Івана Жалтоўскага не ўсё было адназначна. Слыны дойлід не раз выступаў у абарону помнікаў старасветчыны. Часам ягоны аўтарытэт спрацоўваў. А часам – ён патрапляў у пастку. Сярод іншых дакументаў захаваўся ліст Сталіна ў адказ на зварот дзеячаў культуры с просьбай не руйнаваць славетную Сухараву вежу – адзін з сімвалаў старасвецкае Масквы: *«Тт. Щусеву, Эфрос, Жолтовскому и другим. Письмо с предложением – не разрушать Сухареву башню получил. Решение о разрушении башни было принято в свое время Правительством. Лично считаю это решение правильным, полагая, что советские люди сумеют создать более величественные и достопамятные образцы*

архитектурного творчества, чем Сухарева башня. Жалею, что, несмотря на все мое уважение к вам, не имею возможности в данном случае оказать вам услугу. Уважающий вас И. Сталин. 22.IV.34 г.» [6]. То бок, катэгарычна адмаўляючы ў захаванні ўнікальнага помніка, ён заахвочвае дойлідаў пераўзвысці ўсё, што было створана да ягонай эпохі. І Жалтоўскі ўзяўся за пастаўленую правадыром народаў задачу. Ён стаў творцам маштабу, адпаведнага культу асобы.

У 1932 г. Жалтоўскаму было нададзена званне заслужанага дзеяча навукі і мастацтва РСФСР. Трыццатыя гады былі вельмі плённымі для дойліда. Ён шмат будзе ў Сочы, Грозным, Дом саветаў у Махачкале, распрацоўвае праекты Інстытута літаратуры імя Горкага ў Маскве, тэатра ў Таганрозе, дома на Махавой вуліцы ў Маскве.

У 1939 годзе І. В. Жалтоўскі быў прызначаны кіраўніком архітэктурнай майстэрні, што ў 1945 г. была рэарганізаваная ў школу-майстэрню Жалтоўскага. Вучні гэтай майстэрні прымалі ўдзел у будаўніцтве і аднаўленні не толькі Масквы, але і гарадоў Беларусі.

Жалтоўскі і Беларусь. У яго маскоўскай майстэрні праектаваліся і карэктаваліся планы паваеннага аднаўлення Гомеля і будаўніцтва паасобных аб'ектаў у Мазыры і Пінску... [7]. Менавіта вучні Жалтоўскага, славетныя дойліды Баршч і Паруснікаў, стваралі ансамбль праспекта Сталіна ў Мінску. Гэтак акадэмік архітэктуры Жалтоўскі прычыніўся да будаўніцтва ў родным краі.

Месца для пабудовы тэатра ў Гомелі было абранае яшчэ перад вайною Іванам Жалтоўскім асабіста [8]. Ягоны праект, зроблены напярэдадні вайны, у 1941 годзе стаў асноваю для пабудовы ў 1947–1956 гадах. Праект быў распрацаваны яшчэ ў 1940–1941 гады ўсесаюзным трэстам «Тэатрпраект». Аб'ёмна-прасторавая кампазіцыя будынка падпарадкавана строгай сіметрыі з акцэнтаваннем галоўнае восі, на якой размешчаныя ўсе памешканні, ад вэстыбюля да вялікае глядзельнае залы і падсобак. У мастацкім афармленні выкарыстаны традыцыйны для будынкаў Жалтоўскага чатырохкалонны порцік з развітым франтонам, аздобленым скульптураю.

У 1949 годзе пастановаю СНК БССР было вырашана аднавіць у Гомелі будаўніцтва тэатра. Паваенным будаўніцтвам гомельскага тэатра кіраваў адзін з вучняў слыннага

дойліда – ленинградскі архітэктар Аляксандр Тарасенка, які, дарэчы, пабудаваў таксама тэатры ў Ашгабаце, Ніжнім Тагіле і г. д. У будаўніцтве і абсталяванні тэатра з вялікім энтузіязмам удзельнічалі прадпрыемствы і будаўнічыя арганізацыі Гомеля. Відавочна, што працы, зробленыя архітэктарам А. В. Тарасенка пад кіраўніцтвам Жалтоўскага, вымагалі карэкціроўкі на месцы. Так атрымалася, што сцэнічная каробка гомельскага тэатра, выступаючы за асноўны аб'ём будынка, негарманічна звязаная з агульнай архітэктурнай кампазіцыяй. У выніку павелічэння глядзельнае залы да 800 месцаў, нашмат больш, чым у перадваенным праекце, атрымалася такая неадсканаласць – адыход ад першаснага ўзору культавага дойліда. Тым часам Гомель з нецярплівасцю чакаў тэатральнага свята. І 6 лістапада 1954 года на прэм'еру спектакля былі запрошаныя гараджане і самі будаўнікі. На жаль, першапачатковы праект Жалтоўскага гэтага тэатра пакуль не знойдзены. Як і шмат іншых ягоных беларускіх праектаў.

У сярэдзіне 1950-х гадоў у майстэрні-школе Жалтоўскага пад яго непасрэдным кіраўніцтвам выконваюцца ўсе конкурсныя работы, што праводзіліся ў Маскве: Барадзінская панарама, Палац піянераў, Палац працы, Палац Саветаў на Ленінскіх гарах (1957), там жа пантэон Вялікім людзям (1952–1954), серыя праектаў тыпавых клубаў і кінатэатраў, Дом саюзаў ВЦСПС на Крымскай набярэжнай (1953–1957). На жаль, не ўсе яны былі ажыццёўлены. Конкурс на дом ВЦСПС меў пэўныя складанасці. Жалтоўскі зрабіў некалькі варыянтаў праекта. Амаль у кожным – любімая архітэктарам вежачка, увянчаная каронай, завяршае раскрыццё плошчы на раку, пазначаючы ўваход у комплекс і падтрымліваючы сувязь маскоўскіх вышынных дамінант – МДУ і Крамля. Пры кансультацыі І. В. Жалтоўскага быў створаны комплекс элітнага санаторыя «Горны» ў Ялце. Па сутнасці ён выступаў натхняльнікам гэтага праекта, рэалізацыя і адказнасць за якаснае выкананне якога леглі на плечы членаў школы-майстэрні, ужо самастойных архітэктараў. Маляўніча раскіданыя корпусы і альтанкі-ратонды, лёгкія і ажурныя будынкі, працятыя паветрам і паўднёвым сонцам, ажыццяўлялі

галоўную запаведзь акадэміка – архітэктара павінна гарманічна злучацца з прыродай. Бадай, гэтае збудаванне з'яўляецца квінтэсэнцыяй метаду і поглядаў вялікага дойліда.

Напрыканцы 1940-х гадоў школа Жалтоўскага пачала падлягаць крытыцы і ганенням, але ў 1950 годзе, калі майстрам школы на чале з мэтрам прысудзілі Сталінскую прэмію, крытыка і сумневы аціхлі.

Перад вайной ён праектуе, а ў канцы саракавых гадоў будзе два жылыя будынкі ў Маскве: на Смаленскай плошчы і на Вялікай Калужскай вуліцы.

Лічыцца, што дом на Смаленскай плошчы – адна з лепшых работ майстра. Будаўніцтва было пачата напярэдадні вайны і завершана ў 1951 годзе. Нягледзячы на велізарны аб'ём і простую форму, будынак не выклікае адчування грувастасці і манатоннасці. Гэта тлумачыцца ўмела знойдзенымі гарызантальнымі члянэннямі, светлай абліцоўкай, але, перш за ўсё, – арыгінальным рытмам дэкаратыўных уставак на ўзроўні 6 і 7 паверхаў, што імкнучца да кампазіцыйнага цэнтра. Гэта «рух налева», падкрэслены і зрушаны ў бок Арбата магутнай аркай. Масіўны аб'ём дома завяршаецца з тарца вежаю, што стылізуе формы італьянскага рэнэсансу і замыкае перспектыву значнага адрэзка Садовага кальца. У 1958 годзе ў цоколь будынка ўбудавалі вестыбюль станцыі метро «Смаленская», чым яшчэ больш узмацнілі «важкасць» левай часткі дома. У пачатку 1950-х гг. разам са сваімі вучнямі Жалтоўскі ўдзельнічае ў конкурсе на фасады буйнапанельных гмахаў.

Іван Уладзіслававіч Жалтоўскі глыбей за каго б то ні было ведаў і, магчыма, танчэй за іншых, класічную архітэкттуру. Пры гэтым вызначаўся дзіўнай паслядоўнасцю ў сваёй творчасці. Ад пачатку і да канца сваёй шматгадовай дзейнасці ён не выходзіў з кола архітэктурных ідэй і тэм італьянскага Адраджэння. Апошняя буйная працай дойліда стаў конкурсны праект Палаца на Ленінскіх гарах. Вялікаму майстру было ў той час дзевяноста гадоў.

Памёр Жалтоўскі ў Маскве 16 ліпеня 1959 года. Так атрымалася, што разам з ім сышоў і той вялікі стыль, што быў ім створаны і развіты ў невераемных памерах, што

насамрэч, як і наканаваў Сталін, пераўзышло амаль усё, створанае ў папярэднія эпохі. І гэтая акалічнасць паводле іроніі лёсу амаль разбурыла памяць пра вялікага дойдзіда часоў культу асобы. У 1960–1970-я згадваць яго лічылася наогул непрынятым.

Як тое ні парадаксальна, вялікая бібліяграфія Жалтоўскага, ягоных перакладаў, артыкулаў і ўспамінаў да сёння слаба вывучаная. Наколькі аўтарскімі былі, напрыклад, запісы ягоных успамінаў пра Леніна? Сёння мы маем вялікую колькасць мемуараў ягоных вучняў [9], але даследванняў менавіта ў беларускім кантэксце не праводзілася. Засталіся неапублікаванымі мемуарныя нататкі пра сустрэчы з Жалтоўскім славных беларускіх архітэктараў Уладзіміра Каралёва і Яўгена Заслаўскага. Урэшце, недаступнымі пакуль з’яўляюцца для даследчыкаў і праекты Жалтоўскага для беларускіх гарадоў. Як і яго ліставанне са Сталіным.

Заклучэнне. Жалтоўскі імкнуўся пасвойму асэнсаваць новыя грамадскія ўмовы і магчымасці будаўніцтва. Гэта парадаксальна выявілася нават у тых выпадках, калі архітэктурныя матывы і формы, запазычаныя ў Італіі, здаюцца амаль літаральнымі, як, напрыклад, у вядомым доме на Махавой вуліцы ў Маскве. За якім стаіць своеасаблівая і глыбокая філасофія архітэктуры, што складае самы моцны бок творчае індывідуальнасці Жалтоўскага. І менавіта гэтая няўлоўная мяжа паміж кампіляцыяй, перайманнем і натхненнем аказалася вельмі тонкай, амаль няўлоўнай. І менавіта яе разуменне Жалтоўскі, геніяльны настаўнік і дойдзіда, не здолеў перадаць сваім шматлікім вучням. Яны, заставіўшы Беларусь і ўсю

шостую частку свету сваімі будынкамі, не здолелі ўзняцца да тых вышыняў, па-над якімі з’яўляўся яго геній. На памяць пра земляка ў Беларусі застаўся ансамбль паваянных будынкаў гарадоў Палесся, у распрацоўцы планаў якіх удзельнічаў Іван Жалтоўскі, ужо як Заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі, і два шэдэўры, удзел у стварэнні якіх таксама прыпісваецца яму – званіца касцёла ў Пінску і тэатр у Гомелі. А таксама і сотні будынкаў, узведзеных па ўсёй Беларусі ў эпоху Сталіна ягонымі вучнямі і пераймальнікамі, што ствараюць да сёння вобраз нашай краіны.

ЛІТАРАТУРА

1. Соболев, И. Выдающийся мастер советской архитектуры. К 85-летию И. В. Жолтовского / И. Соболев // Архитектура и строительство Москвы. – 1952. – № 2. – С. 14–18; Круглов, М., Лебедев, Г. Иван Владиславович Жолтовский. К 90-летию со дня рождения / М. Круглов, Г. Лебедев, Н. Сукоян // Архитектура СССР. – 1957. – № 12. – С. 21–28; Астафьева-Дуглач, М. П. И. Жолтовский / М. И. Астафьева-Дуглач, Ю. Волчок // Зодчие Москвы XX в. – М., 1988;
2. Игнатъева, Л. Жолтовский и московская архитектурная традиция / Л. Игнатъева // Архитектура СССР. – 1987. – № 3.
3. Хигер, Р. Зодчий И. В. Жолтовский. К 100-летию со дня рождения / Р. Хигер // Архитектура СССР. – 1968. – № 2. – С. 44–51.
4. Иван Владиславович Жолтовский // Мастера советской архитектуры об архитектуре. – М., 1957. – Т. 1.
5. Ревзин, Г. И. Архитектурная теория И. В. Жолтовского / Г. И. Ревзин // Искусство. – 1988. – № 10.
6. Сталин, И. В. Сочинения. – Тверь: Информационно-издательский центр «Союз», 2006. – Т. 18. – С. 60.
7. Архитектура Беларуси. Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі. – Мінск, 1993. – С. 585–586.
8. Воінаў, А. А. Горадабудаўніцтва і архітэктура / А. А. Воінаў // Гісторыя беларускага мастацтва. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – Т. 5. – С. 57.
9. Емельянова, О. Л. Воспоминания о Жолтовском / О. Л. Емельянова // Архитектура и строительство Москвы. – 2003. – № 4; Фирсова, А. В. Учитель (об архитекторе Иване Владиславовиче Жолтовском) / А. В. Фирсова // Архитектура и строительство Москвы. – 2004. – № 3.

Паступіў у рэдакцыю 09.11.2012 г.